

/ - p a k / E k i Ü z e r i n e

Dr. Bilâl AKTAN

Türkiye Türkçesine ilişkin hazırlanmış birtakım dil bilgisi kitabında fiilden isim yapma eki olarak *-pak* ekinin varlığından söz edilmektedir.¹ Bu tür yayımların hemen hemen hepsinde, fazla işlek bir ek olmadığı özellikle belirtilmekte ve örnek olarak da yalnızca *kaypak* kelimesine yer verilmektedir. Öte yandan bazı yayımlarda ise, *-pak* biçiminde bir yapım ekine hiç yer verilmediği görülmektedir.² Bu durumda ister istemez zihinlerde şu soru oluşmaktadır: Gerçekten, söz konusu görevi üstlenen böyle bir yapım eki var mıdır yahut yok mudur?

Türkçenin en eski devirlerinden bu yana, değişik Türk lehçelerinde, bu şekliyle bir fiilden isim yapma ekiyle karşılaşmamaktadır. Söz gelişi Eski Türkçede (Gabain 1998: XLVI) fiilden isim yapma ekleri arasında *-pak* biçiminde bir yapım eki bulunmadığı gibi, *Karabanlı Türkçesi* (Hacıeminoğlu 1996) *Harezm Türkçesi* (Toparlı 1988), *Kıpçak Türkçesi* (Karamanlıoğlu 1994), *Çağatay Türkçesi* (Eckman 1988), *Eski Anadolu Türkçesi* (Gülsevin 1988) ve *Özbek Türkçesi* (Coşkun 2000) gibi Türk yazı dilinin eski ve yeni, değişik devirleriyle ilgili yapılmış yayımlarda da bulunmadığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde sonu *-pak* ile biten ve üzerinde durulmaya değer belli başlı kelimeler şunlardır: *kalpak*, *paapak*, *salpak*, *yalpak*, *yapak*, *kaypak*, *zıypak* (Gemalmaz-Tarikdaroğlu 1988: 200). Bunların yapılarına kısaca bir göz attığımızda, her birinin aynı yapıda kelimeler olmadıklarını görürüz. Bu kelimele-

¹ Bu tür yayımların bir kısmına örnek olarak bk.: Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu yay., İstanbul 1977, s. 196; *Türk Dünyası El Kitabı* (Ergin, Muharrem, "Türkiye Türkçesi"), TKAE. yay., Ankara 1976, s. 283; Yavuz, Kemal, (vd.), *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, Bayrak yay., İstanbul 1996, s. 96; Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik yay., Kayseri 1995, 2. bs., s. 172; Koç, Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, 3. bs., s. 141; Kavruk, Hasan (vd.), *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Malatya 2001, s. 78; Olgun, Yusuf, *Türk Dili Kompozisyon*, Ankara 2001, s. 95; Yeşilöz, Zafer, *Türk Dili ve Kompozisyon*, Ankara 2003, s. 70.

² Bu tür yayımların bir kısmı için bk. Hatiboğlu, Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay., Ankara, 1974; Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974; Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK yay., Ankara 2003, Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ayraç yay., Ankara 2001; Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 7. bs.

rin her birinin *-pak* ögeleri arasında ses bilgisi yönünden benzerlik görülmekteyse de yapı ve anlam yönüyle aralarında benzerlik bulunmamaktadır.

Bu kelime, *kalıp* <Ar. *kâlib* 'bir şeye biçim vermeye veya eski biçimini korumaya yarayan araç, biçki modeli...' (Türkçe Sözlük 1988: 1169) kelimesiyle ilintilidir. Kırgız, Nogay, Özbek, Karakalpak, Tatar ve Çuvaş lehçelerinde de kullanılmaktadır.

"Deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık". <*kalıp*+-(a)k küçültme eki. *Kalıp* sözü diyaleklerde dar bir alanda 'kapak, örtü' olarak saklanmıştır. Bu açıklamaya göre *kalpak* sözünün de 'kapak, örtü' anlamına geldiği anlaşılıyor. Ör. Kazaklar, Tatarlar (Kazan) *kalpak* sözünü 'kapak; örtü' olarak kullanırlar. Bu duruma göre başlangıçta 'kapak; örtü' olarak kullanılan *kalpak* sözü, sonradan 'başlık' anlamını almıştır" (Eren 1988: 203).

Örneklerde görüldüğü gibi *kalpak* kelimesindeki *pak* ögesi, fiilden isim yapma görevinde bir ek değildir. Buradaki /p/ ünsüzü, eke ait bir öge olmayıp Arapça '*kalıp* <*kâlib* "herhangi bir şeye muayyen bir şekil vermek için kullanılan ve o biçimi taşıyan vasıta, kalıp" (Devellioğlu 1970: 582) kelimesine ait bir sestir.

Türkiye Türkçesindeki *papak*, az sayıda olmak üzere öteki Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır: "Azerice'de *papax*, Türkmence'de *papak* 'şapka', Nogay lehçesinde *papak*, börk, *papak* 'başlık' (şeklinde geçmektedir). Kökünü bilmiyoruz. Eski kaynaklarda geçmediği anlaşılıyor. Kafkas diyalektleri yoluyla Rusçaya *papax* (ve *papaxa*) olarak geçmiştir" (Eren: 324).

Türkiye Türkçesindeki 'gevşek, iş bilmez, tembel' anlamlarına gelen *salpa* ve *salpak* (Türkçe Sözlük II: 1899) kelimeleri üzerinde de durulabilir. *Salpak*'ın sonundaki *-pak*'a baktığımızda, onun da fiilden isim yapma eki olmadığı anlaşılmaktadır. *Salpa* ve *salpak* kelimelerinin, Türkiye Türkçesine Farsçadan geçmiş *çolpa* <*çulâh-pâ* '1. ayağı sakat olan; 2. mec. beceriksiz, eli işe yakışmayan, acemi' (Türkçe Sözlük I: 499) kelimesi ile ilintili olduklarını düşünüyoruz. Ünsüz değişmesi, ünlü kısılması ve ünsüz düşmesi gibi, çeşitli ses olaylarına uğramış, daha sonra Anadolu ağızlarında *çolpa*, *çolapa*, *çolpak*, *çolpaz* gibi değişik kullanım biçimlerine dönüşmüştür (Derleme Sözlüğü 1993: 1262-1263). Kısaca ister *salpa*/*salpak* kelimesi, ister *çolpa* veya *çolpa*'nın Anadolu ağızlarında yaşayan, yukarıda saydığımız eş biçimliklerin (allomorf) hepsi de Farsçadaki birleşik kelime durumundaki *culâh-pâ*'ya dayanmaktadır.

Bir başka dikkate değer kelime de *yapak*'tır. *Yapak*/*yapağı* 'ilkbaharda kırkılan koyun yüünü' (Türkçe Sözlük II: 2387) kelimesinin yapısı ise biraz daha farklıdır. Bu kelime, değişik Türk lehçelerinde değişik fonetik şekilleriyle kullanılmaktadır: Tatarca *yabağa*, Başkurtça ve Nogayca *yabağı*, Kazakça *jabağı* 'güzün kırkılan koyun ve deve tüyü'; Kırgızca *cabağı* 'güzün kırkılan koyun tüyü';

Çuvaşça yapax (Eren: 441) gibi. *Yapak* kelimesi *yap-* 'örtmek, kapamak' (Divanü Lûgati't-Türk Dizini 1972: 144) fiiline dayanmaktadır. Nitekim aynı anlamdaki kullanıma değişik kelimelerin yapılarında da tanık olmaktadır: *yapırgak*, *yapırkak* (Caferoğlu 1968: 285) / *yapurgak* 'yaprak (ağaç, bitki, kitap)'; *yapurgan* 'daima gizleyen, saklayan'; *yaptur-* 'kapatmak', *yapul-* 'kapanmak, örtülmek'; *yapur-* 'gizlemek'; *yapurt-* 'gizlenmesini emretmek' (Divanü Lûgati't-Türk Dizini: 144, 145). *Yapak*/ *yapağı*, Orta Türkçede *yapaku* olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz bu verinin sonundaki *-ku* eki, (*-gu* yerine) kural dışı bir biçime benzer. 'Örtmek' anlamında kullanılan **yapa-*/ *yap-* kökünden geldiği açıktır: *yapa-* + *ğu* (fiilden isim yapma) eki (Eren 441). Daha sonra ekin sonundaki *-u* ünlüsü düşüp *-g*/ ünsüzü ise ötümsüzleşerek *-k*/ hâline gelmiş ve *yapak* şekline dönüşmüştür.

"Çuvaşça *yapax* biçimi Tatarcadan geçmiştir. Buna karşılık eski ve yeni diyalektlerde geçen *yapık*/ *yapuk* biçimlerini *yap-* kökünün türevleri olarak değerlendirmek gerekir... Çağdaş diyalektlerde 'kısa' *yapık* biçimi yaygın olarak geçer: Kırgızca *çabık* 'örtülü'; *cabû* 'örtü, at örtüsü'; Kazakça *jabık* 'örtülü, kapalı; çadır örtüsü'; Şor ve Sagay lehçelerinde *çabık* 'örtü, kapak'; Özbekçe *yopik* 'çul'" (Eren: 441).

Konumuz açısından en önemli olan *kaypak* kelimesinin yapısı üzerinde ise değişik görüşler ileri sürülmüştür. Yukarıda kimi bilim adamları tarafından ileri sürülen *kay-* fiilinin üzerine fiilden isim yapma eki olarak *-pak* ekinin getirildiği yönündeki görüşlerini belirtmiştik. Böyle bir ekin varlığını öne sürerlerin hemen hemen hepsi de eserlerinde yalnızca bu *kaypak* örneğine değinmişler, başka bir örneğe yer vermemişlerdir.

Söz konusu *kaypak* kelimesinin yapısı bağlamında şu şekilde bir açıklama da vardır: *kaypak* <*kayıp-* + *-(a)k* eki. Ağızlarda *kayıp-* 'kaymak' olarak kullanılır. (Eren: 223) şeklinde yapılan açıklamada verilen *kayıp-* fiilinin, kök mü yoksa gövde mi olduğuna ilişkin herhangi bir açıklama yoktur.

Bu kelime bizce de *kay-* fiil köküne dayanmaktadır, ancak doğrudan *kayıp-* biçimine değil. Buradaki *-p-*'nin bir fiilden fiil yapma eki olduğunu kabul etmek gerekir. *Bu ek, anlamı pekiştirmeye yarar ve yalnızca kır-p-, ser-p- örneklerinde görülür* (Korkmaz 2003: 131).³ *Kaypak*'ın sonundaki *-ak* ise fiilden isim

³ Hocam Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Türkçede *-p-* ekine ait yalnızca iki örneğin bulunduğu yer vermiştir. bk.: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK yay., Ankara 2003, s. 131. Biz burada *kayıp-* <*kay-p-* fiilinde de aynı ekin söz konusu olduğunu düşünüyoruz.

Eserin 131. sayfasının dip notunda ayrıca, *-p-* ekinin Moğolca ve Tunguzca gibi öteki Altay dillerindeki kullanımı için Ramstedt'in şu eserine gönderme yapılmaktadır: *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft II*, Formenlehre, Helsinki 1952, (s. 157).

/-pak/ Eki Üzerine

yapma eki olup 'genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu ve fiilin bildirdiği işi çokça yapma gösteren (ferequantative) sıfatlar türetir: dön-ek, kaç-ak, kork-ak, parla-k, sula-k' vb. (Korkmaz: 70).

Standart Türkiye Türkçesinde *kaypak* <*kay-p-ak* kelimesine benzer, bir bakıma bunun eş anlamlısı diyebileceğimiz *zıypak* 'üzerine basıldığında kayan, kaygan' (*Türkçe Sözlük II*: 2513) kelimesi de vardır. Bunun yapısının ve anlamının *kaypak*'a benzediği çok açıktır. Aynı kelime Anadolu ağızlarında ön sesi ötümsüz olarak *sıypak* (<*sıy-p-ak*) 'düz, parlak, cilalı' (*Derleme Sözlüğü X*: 3626) biçimiyle kullanılmaktadır. Bu kelimenin eski kaynaklarda, türevleriyle birlikte kullanılan *sıy-* <**sıd-* köküne dayandığını düşünmekteyiz. Bu kökten türemiş şu türevleri görebilmekteyiz: *sıdır-* 'sıyırmak'; *sıdırış-* 'sıyırmakta ve kar küremekte yardım etmek'; *sıdırıl-* 'sıyırılıp kaçmak, kaymak'; *sıdırım* 'sıırım'; *sıdırğan* 'sıyırmak yaratılışında olan, daima sıyrıran' (*Divanü Lûgati't-Türk Dizini* 1972: 102). Anadolu ağızlarında ise *sıyp-*, *sıyıp-* 'kaymak'; *sıypa-* 'elle okşar gibi dokunmak, sıvazlamak'; *sıypın* 'dik, yalçın, sarp'; *sıypınak*, *sıypıncak* 'kaygan, kayıcı' kelimeleri (*Derleme Sözlüğü X*: 3626) fiilden fiil yapma eki -*p*'nin katkısı ile genişletilmiş, değişik birer fiil ve isim tabanlarıdır. Kısaca *sıypak* kelimesinin açılımı <*sıy-p-(a)k*'tır. Bu durumuyla o da tamamen *kay-p-ak*'a benzemektedir.

Sonuç: Yukarıdaki örneklerin hiçbirinde, fiilden isim yapan bağımsız bir -*pak* ekinden söz edilemez. Ancak *kaypak* ile hem anlam hem de yapı bakımından birbirine benzeyen *zıypak* kelimelerinin durumları biraz farklıdır. Biz, bu iki kelimedede /-*pak*/ şeklinde bir ekin varlığını düşündüren sebebin -*bizce -p-* ile -(*a*)*k* eklerinden oluşmuş birleşik yapıdaki /-*pak*/ ekinin tek ek sanılmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Bir bakıma *alkolik* (<İng./Fr. *alcohol-ic*) kelimesinin sonundaki isim köküne ait olan -*kol* hecesinin eke ait olduğunun sanılıp da bu yüzden *zam-kolik*, *çay-kolik*, *iş-kolik*, *vitamin-kolik* vb. kelimelerini kullanırken, ismi sıfatlaştıran ekin -*ik* değil de, -*kolik* olduğunun kabul edilmesi (Sakaoğlu 1998: 329) gibi.

Kısaca Türk yazı dilinin değişik devir ve bölgelerinde isimden isim yapan bir -*pak* eki bulunmadığı düşüncesindeyiz.

Kaynakça

- Banguoğlu, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
Caferoğlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: TDK yayınları.
Clouston, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At The Clarendon Press.
Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
Daveliioğlu, Ferit (1970), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Doğu Mat.

- Eckman, Janos (1988), *Çağataycının El Kitabı*, (çev.: Günay Karaağaç), İstanbul: İÜEF yayınları.
- Ediskun, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Eren, Hasan (1999), *Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, Muharrem (1977), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Minnetoğlu Yayın Evi.
- Gabain, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev.: Mehmet Akalın), Ankara: TDK yayınları.
- Gemalmaz, E.- Tarikdaroğlu A. (1998), "*Türkçe Sözlük*"ün Ters Dizimi, Erzurum: Atatürk Üni. yay. nu.: 856.
- Gencan, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayın Evi.
- Gülensoy, Tuncer (1995), *Türkçe El Kitabı*, Kayseri: Bizim Gençlik Yayın Evi
- Gülsevin, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK yayınları.
- Hacieminoğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1974), *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK yayınları.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Kavruk, Hasan (vd) (2001), *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Malatya: Uğürel Mat.
- Koç, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK yayınları.
- TDK (1972), *Divanü Lügati't-Türk Dizini*, Ankara, TDK yayınları.
- TDK (1974), *Tarama Sözlüğü VII- Ekler*, Ankara: TDK yayınları.
- TDK (1993), *Derleme Sözlüğü*, c. X, Ankara: TDK yayınları.
- TDK (1988), *Türkçe Sözlük*, c. II, Ankara: TDK yayınları.
- TKAE (1976), *Türk Dünyası El Kitabı*, (Ergin, Muharrem, "Türkiye Türkçesi"), Ankara: TKAE yayınları.
- Olgun, Yusuf (2001), *Türk Dili Kompozisyon*, Ankara.
- Sakaoğlu, Saim (1988), "-Kolik ve -Matik Üzerine", *Türk Dili*, 598: 328-329.
- Toparlı, Recep (1998), *Harezmi Türkçesi*, Sivas: Dilek Ofset Mat.
- Yavuz, Kemal vd. (1996), *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, İstanbul: Bayrak Yayımları/Basım.
- Yeşilöz, Zafer (2003), *Türk Dili ve Kompozisyon*, Ankara: Pelikan yayınları.